

ra vonatkozó kérések száma, mivel a teljes letöltés fáradságos volt. A weboldalak nagy előnye viszont, hogy a hipertext kapcsolatoknak köszönhetően komplex és hatékony módszert adnak a kereszthivatkozásokhoz és az információkereséshez.

A Weben minden dokumentumot a nyomtatathoz hasonlóan véd a szerzői jog. Ha egy folyóirat megtalálható a Weben, ez nem jelenti azt, hogy szabadon, engedély nélkül lehet dokumentumszolgáltatásra használni.

Nemzetközi távlatok

A szerzői jog elsősorban nemzeti ügy, míg a Web szerkezetében és természetében nemzetközi. Ami egy országban legális, az egy másikban illegális lehet (pl. pornográf anyagok terjesztése). A legfőbb probléma, hogy bár senki nem birtokolja a kiberteret, mindenki szabályozni szeretné.

Személyes jogok

A szerzői jog jogosultjai tartanak attól, hogy egy dokumentum eredetében és teljességében sérül elektronikus átvitel közben. A megrendelők viszont elvárják, hogy pontosan azt kapják, amit kérnek, és ne valami más, frissített változatot. Az elektronikus jogokat kezelő rendszer, amely a vízjelzést, a tetoválást és az ujjlenyomatot is tartalmazza, segít a probléma megoldásában.

* * *

Végül szólni kell néhány szót a technológia és a dokumentumellátás összefüggéséről. A jogokat kezelő rendszer megjelenése véget fog vetni minden kiváltságnak, amit a könyvtárak élveznek, hiszen szabályozott környezetben nagyon egyszerű lesz a hozzáférést irányítani, a másolást engedélyezni, a jogdíjat beszedni, és egyes esetekben ingyenes lehetőséget adni. De mi lesz akkor, ha a rendszer minden speciális előjogot megátal? Megkerülheti a könyvtár a rendszert? Az EU-irányelv szerint semmi esetre sem. Az egyetlen lehetőség a tulajdonosokat arra kötelezni, hogy bizonyos privilégiumokat beépítsenek a rendszerükbe, ami pl. intelligens kártya (smart card) használatával megoldhatónak látszik.

Sok-sok éven keresztül a szerzői jog meglehetősen statikus szakterület volt. Most azonban előtérbe került, a jogi és műszaki kutatások egyik legdinamikusabb ága lett.

/CORNISH, G. P.: Copyright and document delivery in the electronic environment. = Interlending & Document Supply, 26. köt. 3. sz. 1998. p. 123-129./

(Kőrösi Krisztina)

A könyvtárak elektronikus szolgáltatásainak mérése; statisztika a digitális korszakban

Az elektronikus (a továbbiakban e-) hordozók és szolgáltatások minden könyvtár típusban gyorsan teret nyertek, ugyanakkor nehéz kérdéseket vetettek fel a könyvtári statisztika művelői számára: Hogyan mérhetjük e szolgáltatásokat? Hogyan követhetjük nyomon a könyvtárak az Internet és a World Wide Web használatát? Mit értsenek egy e-„üléssel”? Meg kell-e számlálni, hány találatot ér el egy használó, hányszor kattint az egérrel egy-egy fájl elérésekor, egy-egy kép megjelenítésekor, egy-egy oldal vagy dokumentum letöltésekor? Milyen statisztikai adatokat kell a könyvtárnak összegyűjtenie, amikor az adott könyvtár tulajdonában meg nem lévő, azaz távoli elérésű forrásról van szó? Hogyan hatnak a könyvtárakra az e-hordozókkal és szolgáltatásokkal kapcsolatos műszaki és távközlési kiadások? Be lehet-e építeni a hagyományos könyvtárstatisztikai fogalmakba, normákba, kategóriákba, meghatározásokba és adatelemekbe az e-hordozókat és hálózati szolgáltatásokat? Segítik-e majd az e-szolgáltatásokra vonatkozó statisztikák az eredményességi és teljesítménymutatók fejlődését?

Egyértelmű megállapítás, hogy jelenleg még nem állnak rendelkezésre azok a korszerű, megbízható és releváns statisztikai információk, amelyekre nagy szükség volna a szervezetek hatékonyságának, gazdaságosságának és teljesítményének mérése céljából.

Az e-szolgáltatások mérésének problémái

Az Egyesült Államok Országos Könyvtári és Tájékoztatástudományi Bizottsága (National Commission on Libraries and Information Science = NCLIS) 1994 óta folytat vizsgálatokat ebben a tárgykörben egy kutatási téma részeként. Az e-hordozók és szolgáltatások mérésével és a leíró statisztikával kapcsolatos általános problémák közül a következőkkel foglalkoznak:

➤ Az e-hordozók és szolgáltatások egységes definíciója a költségek/kiadások áttekintéséhez, a következő részterületeken: rendszer-szerver hardver; távközlési szolgáltatások; operációs-rendszer-szoftver, site-licencek (egy intézmény különböző helyszínein való használat engedé-

lyezése), alkalmazói programok, új/korszerűsített verziók, a használók azonosítása, blokkoló- és szűrőprogramok; oktatás és továbbképzés; a könyvtári berendezések és infrastruktúra korszerűsítése, üzemeltetése; az információtartalom/információforrások fejlesztése; tervezés, vezetés, személyzeti kérdések.

- Egységes meghatározások kidolgozása a könyvtárak közötti, továbbá a könyvtárak és az e-hordozókat és szolgáltatásokat biztosító egyéb intézmények közötti együttműködés hatását méréséhez.
- A számítógépes rendszerek és szoftverek egymást követő új generációinak fogadása, az elavulás problémájának kezelése.
- A hálózati szolgáltatások nyitottságából és korlátozatlanságából adódó ellenőrzési, szabályozási és tervezési teendők megoldása.
- A bonyolult távközlési infrastruktúra áttekintése és a sávszélességet fizetendő térítések gyakori változásainak nyomon követése.
- Az elektronikus tartalom-előállítók és a hálózati szolgáltatók gyakran változó üzleti és árképzési gyakorlatának kezelése.
- A szerzői jogi védelem alá eső e-dokumentumok szolgáltatását és méltányos használatát érintő tisztázatlanságok és bizonytalanságok megoldása.
- Az elektronikus multimédia, valamint a származtatott művek mennyiségi mérésére vonatkozó szabványok kidolgozása.
- A hagyományos, tranzakcióalapú könyvtári statisztika és az interaktív elektronikus hálózati tevékenységek összevetése.

Az e-szolgáltatások mérésének módszerei

A hagyományos, leíró könyvtárstatisztikai megoldások helyett bevezetni kívánt új mérési módszereket és mérőszámokat az elektronikus kereskedelemről lenne célszerű átvenni. Az információhordozókkal és szolgáltatásokkal kapcsolatos fogalmak átdolgozásakor különböző megközelítéseket fognak kombinálni, ezek:

- a *tranzakción alapuló* mérések – ahol az interaktív ülések, a letöltések, a találatok, az egy használóra jutó terminálok, a domén- és hostcímek, a képek és fájlok számát számlálják meg, tartják nyilván és mérik mintavétellel vagy a tranzakciók gépi naplózása alapján;
- az *időn alapuló* mérések – ahol a rendelkezésre álló szolgáltatási időtartamot, az ülések hosszát, a rendszer/szerver csúcsteljesítményét mérik;
- a *költségeken alapuló* mérések – ahol a távközléssel/sávszélességgel, a terminálokkal és egyéb hardverrel, a személyzettel, a képzéssel, a fenntartással és a site-licencekkel kapcsolatos költségeket/kiadásokat mérik;

- a *használaton alapuló* mérések – ahol a használók tevékenységét, a feltételezett igényeket, az egyidejű használatot, a csoportos használatot, az egy használóra jutó találatok számát, a használók elégedettségét, a helyi és távoli használatot mérik.

Vessük össze e megközelítési módokat az egyes fejlődési trendekkel és követelményekkel!

- A helyben rendelkezésre álló e-források távoli elérésének és távoli használatának problémái nagyrészt egybeesnek a távoli források helyi használatának problémáival.
- Rendelkezésre állnak ugyan hálózati naplóelemzési szoftverek és webszámlálók az egyes domének és hostok internetes forgalmának információival, de még bizonytalan, hogy ezeket a kereskedelmi célra készült jelentéseket hogyan tudják majd a könyvtárak használni.
- A könyvtárak egyre többször szolgáltatnak metaadatokat a használóknak az e-források és szolgáltatások felderítését segítve, de nincsenek egységes megoldások annak mérésére, hogy valamilyen rendelkezésre állnak-e metaadatok (vagy online katalógusok), és hogyan használják azokat.
- Úgy tűnik, hogy a hagyományosan gyarapítás- és gyűjteményközpontú könyvtári mérések hangsúlyja eltolódik a használók, különösen a szolgáltatásokra vonatkozó információigények felé.
- Az e-hordozókat és szolgáltatásokat mindinkább a könyvtári személyzet közvetítése nélkül használják.
- A könyvtárak egyre inkább kapcsolatteremtési pontként működnek, ahol a helyben installált elektronikus források az egyetemek különböző helyszíneiről vagy a fiókkönyvtárakból elérhetők.
- Az elektronikus környezet csökkenti a különböző típusú könyvtárak, valamint a könyvtárak és egyéb információs intézmények közötti különbségeket.
- A site-licencek tárgyalásakor szükség van arra, hogy a könyvtár előzetesen adja meg az egyidejű használók becsült számát egy bizonyos adatbázis stb. esetében.
- Mivel az egy főre eső terminálok számára nézve nincsenek szabványok, a megnövekedett igények miatt egyes könyvtárak arra kényszerültek, hogy várólistát, előjegyzést alkalmazzanak, és a hozzáférés idejét korlátozzák.
- A könyvtárak navigációs segédleteket hoznak létre, amelyek elektronikus csatolásokat létesítenek a digitális és nyomtatott forrásokhoz, illetve azok között, de ezt a tevékenységet és a kapcsolódó befektetéseket hatékonyságát nehéz mérni.

Az e-szolgáltatások mérésének egységes megoldásai

Felül kell tehát vizsgálni a legfontosabb könyvtárstatistikai fogalmakat, ami a könyvtár működésének és a könyvtári-információs tevékenységnek valamennyi ágát érinti. De ez nemcsak kihívást jelent, hanem annak ígéretét is, hogy a használói igényeket majdan jobban megismerhetjük.

Az Internet, illetve a World Wide Web használatát rögzítő számítógépes naplók a rendszer által generált információkat kínálják ahhoz, hogy a használókat és speciális igényeiket nyomon kövessük, és profiljaikat meghatározhassuk. Újfajta, a hagyományos statisztikáknál részletesebb adatokat szolgáltatnak arról, hogy ki mit használ; a könyvtár által nem birtokolt vagy szolgáltatott forrásokról is tájékoztatást adnak. (Ugyanakkor az adatvédelemmel és szerzői joggal kapcsolatos érzékeny problémákat is felvetnek.)

A globális információs rendszerek révén kibővül a hálózati környezet új információforrásaihoz való hozzáférés köre – ez viszont új várakozásokat kelt a könyvtári tevékenységekkel és szolgáltatásokkal szemben. Az IFLA 1997-es közgyűlésén kiemelten a következő kihívásokról esett szó:

Közös/együttműködéses elektronikus szolgáltatások

Az elektronikus szolgáltatások körébe kereskedelmi és nem kereskedelmi szolgáltatások egyaránt beletartoznak. Sokféle megoldás létezik, több intézmény és forgalmazó van érintve (akik mind-mind többféle hálózati szolgáltatót, távközlési konfigurációt és tartalmi forrást vesznek igénybe), ami miatt nehéz szabványos mérési módszereket kifejleszteni.

Digitális objektumok azonosítói

A kiadók és a szerzői jogok tulajdonosai különböző adatstruktúrákat dolgoznak ki a szellemi tulajdon kezeléséhez, a digitális objektumok fogalmát felhasználva. A digitális tartalmat a metaadatokkal közösen kezelik, és a digitális objektum egészének adnak tartósan használatos egyedi azonosítót. E fejlemények folytán az állomány megszokott mértékegységei (kötet, cím, szám, cikk stb.) helyett az e-dokumentumokra más mértékegységeket használnak, ezek nyilvánvalóan segítenek majd pontosítani a „találat” fogalmát is.

A könyvtári szolgáltatások helyi és távoli elérése

Jelenleg nincs megegyezés arról, hogyan különböztessük meg a mérésnél a helyben kezelt elektronikus forrásokhoz (CD-ROM, helyi szerver elérése), illetve a távoli forrásokhoz való hálózati hozzáférést. Az online katalógusok információinak távoli elérése még tovább bonyolítja a helyzetet.

Az elektronikus információszolgáltatásokkal a könyvtárak számára megnyílik az a lehetőség, hogy a hatékonyságra és eredményességre vonatkozóan jó minőségű információkat gyűjtsenek össze. Erre nagy az igény, mert új eszközök kellenek a számonkéréshez, értékeléshez és a hatékonyság méréséhez. Az elektronikus könyvtári technika adta eszközök ehhez megfelelőek lehetnek – segíthetnek tervezni, ma, amikor állandóak a változások és a bizonytalanság.

/YOUNG, P. R.: Measurement of electronic services in libraries: statistics for the digital age. = IFLA Journal, 24. köt. 3. sz. 1998. p. 157–160./

(Hegyközi Ilona)

Üzleti információszolgáltatás elektronikus adathordozókról a GPNTB-ben

A GPNTB (Gosudarstvennâa publicnâa naučno-tehničeskâa biblioteka) néhány éve külön részleget hozott létre az üzleti információs igények kielégítése céljából. A kezdetben túlnyomóan papírhordozókból nyújtott szolgáltatások mind nagyobb hányada elektronikus hordozók igénybevételére tért át. Ez azonban nem jelenti a papírhordozójú dokumentumok – bibliográfiák, referálapok, indexművek – szerepének háttérbe szorulását, sőt: az elektronikus termékek egy része hagyományos hordozón is megjelenik.

Egyébként az üzleti információszolgáltatás különösen érdekelt az elektronikus adatbázisok, általában az elektronikus hordozójú információs ter-

mékek meglétében és használatában, ami részint a szolgáltatások gyorsasági és naprakészégi követelményeire, részint pedig tematikai sokféleségükre vezethető vissza.

A hazai törvényhozatali és jogi információs igényeket két nagy adatbáziscsalád elégíti ki, úm. a Konsul'tant Plüs, valamint az Infoset – CD.

A Konsul'tant Plüs szekciói a következők: az oroszországi, a moszkvai törvényhozás, a szövetségi főhivatali jogszabályozás, a regionális törvényhozás, a könyvviteli és a bírósági tevékenység teljes szövegű dokumentumai diszketteken. Tematikus, szöveg és menü szerinti keresésre alkalmasak.